

добровольцям у війні за незалежність. З маєтків колишніх поміщиків було створено 50 000 хутірських господарств. З 1926 р. уряд почав виплачувати грошові компенсації за експропрійовані землі. Земельний закон Литви (ухвалений у 1922 р.) також передбачав конфіскацію поміщицької землі та поділ її між малоземельними селянами [15, 396–403].

У Чехословаччині аграрним законом від 16 квітня 1919 р. визначався максимальний розмір великого землеволодіння в 150 га оброблюваної землі або 250 га земельних угідь загалом. Відчужені землі мали надходити під контроль спеціального органу – Земельної служби. Без її санкції власник вже не міг розпоряджатися своєю землею, продати або купити її, розділити з іншими власниками. Земельна служба визначала подальшу долю землеволодіння. Відповідно до закону, першочергового розподілу зазнали землі колишніх угорських і німецьких поміщиків. Частина їх відійшла до держави, частину ж отримали чеські поміщики. Проведення аграрної реформи змінило передовсім чеське заможне селянство. 4 млн га орної землі та лісів, конфісковані у 1873 власників, були розподілені таким чином, що 1 млн га відійшло до держави, стільки ж було повернуто чеським поміщикам, а з решти землі було нарізано 8 тис. ділянок по 30 га, що перейшли до селянства; 3,5 тис. ділянок по 15 га було передано колишнім легіонерам [16, 79].

Таким чином, протягом 1919–1925 рр. польська влада планомірно вирішувала аграрне питання. Порівнюючи польське аграрне законодавство з досвідом інших європейських країн, зауважимо таке. Як польська влада, так і уряди сусідніх країн Центрально-Східноєвропейського регіону (Чехословаччини, Естонії, Литви) пішли шляхом парцеляції поміщицького землеволодіння. По-друге, економічну основу майбутнього польського села мали становити високорентабельні фермерські господарства та закріплені інститут приватної власності на землю.

1. Айненкель А. Крестьянство и крестьянские партии в политической системе II Речи Посполитой / А. Айненкель // Социальная структура и политические движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Межвоенный период / отв. ред. А. Х. Клеванский. – М. : Наука, 1986. – 248 с.

2. Жарновский Я. Исследование по истории общества в Польши межвоенного периода (Методологические проблемы и первый опыт) / Я. Жарновский // Социальная структура и политические движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Межвоенный период / отв. ред. А. Х. Клеванский. – М. : Наука, 1986. – 248 с.; Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939 / J. Żarnowski. – Warszawa, 1973. – 434 s.

3. Historia chłopów polskich. T. III. Okres II Rzeczypospolitej I okupacji hitlerowskiej. – Warszawa, 1985; Jakubowska B. Ruch ludowy wobec przeszłości narodowej (do 1939 r.) / A. Jakubowska. – Warszawa, 1995; Landau Z., Tomaszewski J. Gospodarka Polski międzywojennej. – T. IV: Lata interwencjonizmu państwowego 1936–1939. – Warszawa, 1989. – 549 s.; Władnyk T. «Trzecia droga» w myśli gospodarze II Rzeczypospolitej / N. Władnyk. – Kraków, 1994.

4. Зашильняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. ЛНУ ім. Ів. Франка. / Л. Зашильняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – 752 с.

5. Drozdowski M. M. Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej / M. M. Drozdowski // Polska odrodzona. 1918–1939. Państwo. Społeczeństwo. Kultura / dod. red. J. Tomickiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1982. – S. 408–462.

6. Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Л. Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с.

7. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 495. – Оп. 124. – Спр. 20.

8. Ustawa o wykonaniu reformy rolnej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1920, nr 70, poz. 462.

9. Ajnenkiel A. Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polskich 1918–1926. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978. – 528 s.

10. Ustawa z 28 XII 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1926, nr 1, poz. 1.

11. Sprawozdanie stenograficzne z 64 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 7 lipca 1919 r. – Warszawa, 1919. – S. 20.

12. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України

13. Jaworowski W. Reforma rolna. Tekst ustaw i rozporządzeń. – Krakow, 1926. – T. 3. – 346 s.

14. Reforma rolna w Polsce. – Warszawa, 1929. – 169 s.

15. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів / за ред. Л. Зашильняка. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 660 с.

16. Історія Чехії / под ред. В. И. Пичета Б. М. Руколь и др. – М. : ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 1947.

І.Г. Верховцева

ПРОБЛЕМИ СЕЛЯНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В МАТЕРІАЛАХ «ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ З ПОТРЕБ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ» 1902 – 1905 РР.

Висвітлено погляди учасників «Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості» 1902 – 1905 рр. щодо розвитку в Російській імперії селянського самоврядування у контексті пошуку шляхів оптимізації аграрного виробництва в країні на початку ХХ ст.

Ключові слова: селянське самоврядування, «Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості», волосний суд.

It is highlighted the views of the participants «Special meeting of the needs of the agricultural industry» 1902 – 1905 regarding the development of the peasant of the self-government in Russia in the context of finding of the ways to optimize the agricultural production in the country in the early XX century.

Key words: peasant self-government, «Special meeting of the needs of the agricultural industry», volost court.

Вивчення історії селянського самоврядування в Росії та Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. сприяє осмисленню багатьох проблем демократичного суспільства у цих країнах сьогодні, адже важливою ознакою такого суспільства є місце самоврядування. В імперській Росії пореформеної доби 9/10 населення становило селянство. Його станове самоврядування, власне, мало стати школою, початковою сходинкою для поступового залучення народу до управління своїми місцевостями.

Складовою історії станового самоврядування селян другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є сторінка минулого, пов'язана зі спробами російської політичної еліти та громадськості початку ХХ ст. використати селянське самоврядування як засіб оптимізації аграрного виробництва в країні. Зокрема,

чимало уваги самоврядуванню селян приділили учасники «Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості» (далі – «Нарада»), яка працювала у 1902–1905 рр. під головуванням міністра фінансів С.Ю. Вітте, мала надвідомчий характер та, на переконання сучасних фахівців, мала високу результативність порівняно з працею інших подібних урядових установ 1890 – 1900-х рр., виробила практичні рекомендації, що їх наступні роки значною мірою було реалізовано в діяльності уряду П. Столипіна [1, 20].

Матеріали «Наради» активно вивчали дореволюційні дослідники [2–4], через ідеологічні табу поверхово і фрагментарно – радянські [5; 6], вивчають сучасні вітчизняні [1; 7] та закордонні, зокрема російські науковці [8–12]. Натомість тим аспектам діяльності «Наради», що були пов'язані з планами використання станового самоврядування селян з метою оновлення сільськогосподарського виробництва в країні, у науковій літературі належної уваги не приділялось. Не прагнучи усебічного висвітлення проблеми, на основі архівних джерел, спираючись на доробок попередників, автор статті ставить за мету схарактеризувати основні позиції учасників «Наради» щодо використання селянського самоврядування у вирішенні проблем модернізації аграрної галузі Росії початку XX ст.

На початку XX ст. суспільно-політичний, соціально-економічний розвиток та геополітичне становище Російської імперії значною мірою залежали від вирішення проблем аграрного сектору економіки країни. З.В. Священко стверджує, що подолання революційної активності селянства, усунення диспропорцій у капіталізації індустрії, фінансово-банківської справи та сільського господарства, гармонізація у розвитку цих та інших компонентів соціально-економічної моделі Російської імперії були неможливими без реорганізації аграрного сектору економіки країни. У цілому з цим також пов'язувалися перспективи утвердження Російської імперії на тогочасній геополітичній арені [1, 1]. По суті, йшлося про необхідність вироблення тогочасним російським істеблішментом основ нової аграрної політики. З цією метою у 1890–1900 рр. розгортають діяльність декілька урядових комісій. Одна з них розпочала роботу у 1902 р. під головуванням тодішнього міністра фінансів С.Ю. Вітте. Після підписання царем тогоріч 22 січня указу про її створення вона офіційно стала іменуватись «Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості». Попри бюрократичні перепони і конкуренцію з боку інших відомчих комісій, «Нарада» розгорнула активну роботу зі збору інформації про реальний стан справ у сільському господарстві країни, чи не уперше залучивши до праці в своїх місцевих комітетах представників селянства, громадськості, що мало досить прогресивне значення. Жваві дискусії під час роботи як губернських та повітових комітетів, так і на рівні вищих урядовців – учасників «Наради» засвідчили: одним з магістральних завдань убачалось вироблення плану змін з метою інтеграції селянства до загального соціального організму Російської імперії, зокрема перетворення селянина на повноправного суб'єкта цивільно-правових відносин [1, 18–19].

Серед заходів, що мали сприяти вирішенню цих надзавдань, питома вага учасників «Наради» вбачала кроки зі зміни системи управління селом, зокрема, зменшення адміністративної опіки над селянами, подолання їх станової обмеженості та розширення компетенції установ самоврядування на селі [4, 23]. Зокрема, С.Ю. Вітте зазначав, що питома вага пропозицій, поданих представниками більшості місцевих комітетів, стосувалися організації управління та суду селян [3, 9 – 10]. Аналізуючи матеріали «Наради», О. Білімович у 1904 р. вказував: «Понад 100 комітетів висловились за необхідність полегшити адміністративну опіку над селянами» [4, 18], адже надмірний контроль з боку влади унеможливило розвиток «особистої ініціативи селянина в облаштуванні свого господарства» [4, 23]. За свідченням О. Ріттиха, діячі Тамбовщини заявили: «Незадовільний стан ... селянського управління ... майже від самого визволення селян є однією з вагомих причин занепаду селянського побуту» [2, 138]. На Катеринославщині члени місцевих комісій «Наради» стверджували, що селянину «потрібно надати ... простір самодіяльності» [13, 26]. Харківщина в особі своїх представників у цьому контексті рішуче висловилася за зрівняння селянина у його громадянських правах з іншими станами та розширення компетенції установ самоврядування на селі [14, 313]. Разом із тим учасники «Наради» зазначали, що досягнення цієї мети не можливе за умов існування общинного землеволодіння та волосного суду, оскільки перше не сприяє піднесенню культури ведення господарства, індивідуалізації селянської праці [14, 208]; другий, ґрунтуючись на традиційному усному праві, гальмує розвиток модерних правовідносин на селі, не захищає майнові та особисті права селянина-власника [14, 382]. Отже, розвиток самоврядування на селі, реформування волосного суду, руйнація общинного землеволодіння, на переконання більшості учасників «Наради», були пов'язані між собою, від вирішення кожної з цих проблем залежало і вирішення інших.

Як вказували херсонські учасники «Наради», община та общинне самоврядування «перекочували» у пореформене село та нову систему управління ним завдяки «гарячим захисникам» общини – слов'янофілам [15, 70]. Разом із цією дореформеною спадщиною гальмом на шляху утвердження нових явищ, які «спутували селянина новою складною системою вуз», стали кругова порука, право сільського сходу виселяти «порочних членів» та загальном тиск сільської громади, що на практиці після 1861 р. посилівся [4, 21 – 22]. «Верховне право ... за громадою», – свідчили катеринославські учасники місцевих комітетів «Наради». У випадках, коли вихід зі спільного землеволодіння можливий лише за умови відповідного рішення общини, а це рішення приймає схід, що складається з «людей слабо розвинутих» і на якому «дійти згоди важко», – стверджували катеринославці, – ця спадщина дореформеної епохи стримує розвиток господарської сфери села [14, 26]. На гальмівну функцію, за висловом О. Ріттиха, «колективізму ... общинної організації» [16, 17] вказували ще у перші пореформені десятиріччя представники вищої бюрократії [17, 49]. Як засвідчили матеріали «Наради», на початку XX ст. ця проблема загострилась: «загальна культура» селян та їх низький

освітній рівень, «становість» – цей «залишок рабства» [15, 260], які унеможлилювали набуття селянством досвіду в управлінні своїми місцевостями у спілкуванні з представниками «культурних кіл», не дозволяли розширити компетенцію установ селянського самоврядування, що «первісно проектувались у дуже вузьких рамках» та обмежувались складом сільського «общества» у 50 родин [3, 12]. Таким чином, виникало «порочне коло»: колективістська спадщина общинного життя, становий характер установ самоврядування на селі, низький освітній рівень селян разом з адміністративною опікою ставали серйозною перепорою на шляху модернізації аграрного сектору економіки країни.

Який же вихід з цього становища пропонували учасники «Наради»? Питома вага членів місцевих комітетів виступала за скасування станових обмежень щодо селян та залучення їх до всестанової системи управління селом. Одним з способів вирішення цього завдання могло стати запровадження волосного земства – нижчої ланки системи земського самоврядування [2, 163]. Зокрема, наполегливо ідею всестанової волості та волосного земства підтримували діячі з Харківщини, Херсонщини, Катеринославщини [13, 84; 14, 430; 15, 314]. Останні позицію аргументували таким чином: «Село настільки розвинулось, що вповні обгрунтовані його претензії на участь у земському самоврядуванні» [13, 84]. На необхідності «докорінних перетворень», «радикальному реформуванню» управління селом наголошував, посилаючись на відповідні заяви представників губернських комітетів, С.Ю. Вітте [3, 13-14]. Натомість, як свідчить сам очільник «Наради», були й інші позиції: 36 членів губернських комітетів наполягали на улаштуванні місцевого управління винятково на общинних засадах [3, 14-15]. Зокрема, виступали за збереження станових установ самоврядування на селі представники київської бюрократії [18, 135]. Представники Мценського повіту Орловської губернії, за повідомленням О. Білімовича, пропонували зробити основою самоуправління на селі церковну парафію [4, 20].

Єдиними у поглядах на шляхи подолання проблем селянського самоврядування учасники «Наради» були в питанні реформування волосного суду – однієї з ланок селянського самоврядування, яка діяла на засадах звичаєвого усного права, викликала обурення громадськості, управлінців, селян, оскільки через підкупи, лжесвідчення, зловживання не захищала майнові та особисті права останніх, гальмувала розвиток на селі модерних правовідносин [19, 175]. З цього приводу представники Сумщини зазначали: «Чи можуть бути встановлені правильні відносини між різними класами населення, коли у них немає ані спільного суду, ані спільних законів? Чи можуть селяни ... керуватись законом, якщо закон їх ігнорує?» [14, 382]. Учасник Суджанського повітового комітету, представник Курського селянства Корольов зазначав, що судові справи вирішують «гроші, горілка, харчі» [4, 36]. Узагальнюючи думки членів «Наради», її очільник писав: «Немає жодних вказівок, аби звичай визнавався єдиним джерелом права» у волосному суді, ці суди мають послуговуватись «загальногромадянськими законами» [3, 39]. Оскільки громадянське рівноправ'я селян було метою реформи 1861 р., підкреслював він, немає іншого шляху, як

«упровадити правий суд у наше село» [3, 61]. Головними способами вирішення цього є піднесення освіти селян, заміна звичаю «писаним правом» [3, 72; 15, 261] та поширення на селянство «загальногромадянських начал» [3, 97]. Натомість, на думку міністра фінансів, це не означає повного скасування «особливостей станового устрою, які є необхідними для користі самого селянства й усїєї держави». Зокрема, потрібно зберегти «охоронницьке судочинство, нотаріальний порядок» тощо, аби гарантувати певні земельні права селян. Найважна система управління селом та селянський суд, вважає С.Ю. Вітте, узагальнюючи думки свої та учасників «Наради», «завдають тільки шкоди і селянству, і усїї країні» [3, 100-101; 24, 220].

Отже, на переконання учасників «Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості», станове самоврядування селян, волосний суд конче необхідно реформувати на засадах всестановості, вживши заходи з піднесення освіти, загальної культури селян, їх правосвідомості [13, 88]. Попри високу ефективність роботи «Наради», через бюрократичні перепони та протистояння у середовищі тогочасної російської політичної еліти, її було згорнуто. Натомість напрацювання цієї установи були використані у реформаторській діяльності уряду П. Столипіна та його наступників, вивчення чого у контексті проблем розвитку селянського самоврядування в країні тим часом, безумовно, є перспективним.

1. Священко З.В. Проурядові аграрні ініціативи в Російській імперії на початку ХХ ст.: Автореф... док. іст. наук.: спеціальність 07.00.02. – Донецьк, 2013. – 37 с.
2. Риттих А.А. Зависимость крестьян от общины и мира. – СПб.: Тип. В.Ф.Киришбаума, 1903. – 217 с.
3. Витте С.Ю. Записка по крестьянскому делу председателя Высочайше учрежденного особого совещания о нуждах сельскохозяйственной промышленности статс-секретаря С. Ю. Витте. – СПб.: Тип. В.Ф. Киришбаума, 1904. – 106 с.
4. Билюмович А.Д. Крестьянский порядок по трудам местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – К.: Тип. Императорского университета им. Св. Владимира, 1904. – 60 с.
5. Дубровский С.М. Столыпинская реформа. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – 361 с.
6. Позребінський О. Століпінська реформа на Україні. – Харків: Пролетар, 1931. – 217 с.
7. Герасимчук О.В. Дискусії в Чернігівських місцевих комітетах щодо впливу общинного землеволодіння на становище сільського господарства // Сумська старовина. – 2009. – № XVIII-XXIX. – С. 28–42.
8. Либуркин В.М. Деятельность местных комитетов Особого совещания о нуждах сельскохозяйственной промышленности и их влияние на развитие общественно-политической жизни Сибири начала ХХ в.: Дис... кан. ист.н.: 07.00.02. – М., 1988. – 298 с.
9. Лебедев В. Местные комитеты Особого совещания о нуждах сельскохозяйственной промышленности (1902–1904 гг.) // Отечественная история. – 2001. – № 5. – С. 58–69.
10. Панасюк В. Особое совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности 1902 г. (на примере деятельности губернского комитета Калужской губернии). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newlocalhistory.com/node/177>
11. Щербакова И. Особое совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности и Редакционная комиссия Министерства внутренних дел как альтернативные центры обсуждения крестьянского

вопроса в начале XX века (1902 – 1905 гг.): Дисс... канд. ист. н.: 07.00.02. – М., 2003. – 192 с.

12. Дитрих И.И. Участие псковских земцев в работе местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности // Псков. – 2006. – № 24. – С. 116-119. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-pskovskih-zemtsev-v-rabote-mestnyh-komitetov-o-nuzhdah-selskohozyaystvennoy-promyshlennosti>

13. Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург) (Далі – РДА). – Ф. 1233. – Оп. 1. – Спр. 371.

14. РДА. – Ф. 1233. – Оп. 1. – Спр. 405.

15. РДА. – Ф. 1233. – Оп. 1. – Спр. 406.

16. Риттих А.А. Зависимость крестьян от общины и мира. – СПб.: Тип. В.Ф.Кирибаума, 1903. – 217 с.

17. Верховцева І.Г. Деспотизм поміщика заміненний деспотизмом общини: П.О.Валуєв про селянське самоврядування першого десятиріччя функціонування // Гілея: науковий вісник. Збірн. наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип. 76 (№ 9). – С. 48-50.

18. РДА. – Ф. 1233. – Оп. 1. – Спр. 377.

19. Верховцева І.Г. Реформувати – не можна – скасувати: волосний суд у реформаторських планах російського істеблішменту початку XX ст. // Гілея: науковий вісник: збірн. наукових праць. – К.: ПП «Вид-во «Гілея», 2014. – Вип. 84 (№ 5). – С. 173-177.

20. РДА. – Ф. 1291. – Оп. 54. – Спр. 34.

О.М. Гайдай

УЧАСТЬ ТОРГОВОГО ДОМУ «І. Г. ХАРИТОНЕНКО З СИНОМ» У ТОРГІВЛІ ЦУКРОМ З ПІВДЕННОЮ ПЕРСІЄЮ

Проаналізовано місце та роль торгового дому «І. Г. Харитоненко з сином» у міжнародній торгівлі цукром з Південною Персією та подальшу перспективу торгівельно-економічних відносин у цьому регіоні. Зазначено, що на початку XX ст., зважаючи на державне значення, якого надавав уряд Російської імперії розвитку та зміцненню торговельних відносин з Персією, були встановлені безпосередні морські сполучення між Одесою і портами Перської затоки. В поєднанні з тарифними пільгами, наданими експортерам залізницями, це відкривало російським товарам доступ і до Південної Персії. Відзначено, що особливу роль у ринку збуту цукру у Південній Персії відігравав торговий дім «І. Г. Харитоненко з сином».

Ключові слова: торговий дім, цукрова промисловість, Південна Персія, цукор, порт.

The article examines the place and role of the trade house «I. G. Kharitonenko and son» in the international trade of sugar from the Southern Persia and further prospects of trade and economic relations in the region. The sphere of the Russian chamber of influence in Persia in the early twentieth century was limited to the Northern region, with the trade turnover with these areas were held by land. In the early twentieth century, despite the state value, which gave the government of the Russian Empire to the development and strengthening of trade relations with Persia, and established direct shipping service between Odessa and the ports of the Persian Gulf. In conjunction with the tariff incentives provided to exporters of iron it opened access of the Russian goods and in Southern Persia. A special role in the study of the market for sugar in Southern Persia played trading house «I. G. Kharitonenko and son».

Key words: trading house, sugar industry, Southern Persia, sugar, port.

Актуальність порушеної теми зумовлена важливою роллю, яку відігравав торговий дім «І. Г. Харитоненко з сином» у міжнародній торгівлі

цукром з Південною Персією на початку XX ст. Вивчення стану справ у цій сфері економіки минулого століття, в якому напрямі може йти розвиток подій сьогодення. Безумовно, торгівля була та є важливим чинником розвитку економіки, який впливав на неї різними шляхами і способами.

Аналіз останніх публікацій з теми показує, що в поодиноких роботах з цієї тематики міститься лише короткий аналіз ситуації в економіці, а особливості формування та осмислення зовнішньоекономічних зв'язків Російської імперії та Персії в досліджувані роки вивчаються, як правило, в загальноісторичному аспекті [1]. Діяльність торгового дому «І. Г. Харитоненко з сином» вивчають І. Шудрик [2], Л. Даниленко [3] та Д. Григор'єв [4]. Разом із тим зовнішня торгівля цукром не отримала належного висвітлення. Отже, автор ставить за мету проаналізувати роль торгового дому «І. Г. Харитоненко з сином» у міжнародній торгівлі цукром з Південною Персією та його участь у дослідженні ринку збуту російського цукру за дорученням Всеросійського товариства цукрозаводчиків.

На початку XX ст. цукрова промисловість Російської імперії зіткнулася з проблемою перевиробництва цукру. Значною мірою цьому сприяв закон 20 листопада 1895 р., який визначав порядок зарахування по заводах вільного цукру. Це дало поштовх до розширення виробництва, суперництва між заводами з усіма негативними економічними наслідками [5, 178]. Розпочався пошук нових ринків збуту та шляхів подолання цієї проблеми. У 1896 р. для сприяння розвитку та вдосконаленню цукробурякової промисловості в Росії було засновано Всеросійське товариство цукрозаводчиків. Метою товариства було розширення збуту цукру, поліпшення якості буряків і здешевлення вартості вироблення цукру. Правління товариства складалося з професійних та відомих в Російській імперії цукрозаводчиків. Головою правління був Андрій Олександрович Бобринський. Товаришами голови, які опікувалися найбільш важливими структурними частинами, були Павло Іванович Харитоненко та Лев Ізраїлевич Бродський [6, 38]. Для підтримки високого рівня ринкових цін товариство проводило політику скорочення посівів цукрового буряку, виробництва і випуску цукру на внутрішній ринок. Водночас воно намагалося розширювати експорт російського цукру на західноєвропейські та особливо на східні ринки (Туреччини, Персії, Китаю, Японії), часто за демпінговими цінами, отримуючи від уряду великі пільги у вигляді премій, повернення акцизних платежів, зменшених тарифів. Особливу роль у цьому відігравав торговий дім «І. Г. Харитоненко з сином» [7].

Сфера російського торгового впливу в Персії до початку XX ст. поширювалася лише на північні області. Товарообмін проходив сухопутними шляхами. На початку XX ст., зважаючи на державне значення, якого надавав уряд розвитку та зміцненню торговельних відносин з Персією, були встановлені безпосередні морські сполучення між Одесою і портами Перської затоки, що в поєднанні з тарифними пільгами, наданими експортерам залізницями, відкривало російським товарам доступ до Південної Персії, де в торгівлі скрізь панували іноземці. Оскільки до російських товарів, що могли знайти збут на південно-